

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده‌ی هنر و معماری، گروه پژوهش هنر
پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد (MA)
رشته‌ی پژوهش هنر

عنوان:

بررسی انواع استحاله‌ی آیکونوگرافیک در نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری

استاد راهنما:

دکتر آناهیتا مقبلی

استاد مشاور:

دکتر غلامعلی حاتم

پژوهشگر:

سیدسعید حسینی

پاییز 1392

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بررسی انواع استحاله‌ی آیکونوگرافیک در نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری

تقدیم به:

دکتر حاتم

و خانم دکتر آناهیتا مقبلی

سپاس از
همه ی همکلاسیها
و اساتید عزیزم

بسمه تعالی

تعهد نامه‌ی اصالت پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد

اینجانب سید سعید حسینی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی پژوهش هنر با شماره‌ی دانشجویی 900743073 اعلام می‌نمایم که کلیه‌ی مطالب مندرج در این پایان‌نامه با عنوان "بررسی انواع استحاله‌ی آیکونوگرافیک در نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری" حاصل کار پژوهشی خود بوده و چنانچه دستاوردهای پژوهشی دیگران را مورد استفاده قرار داده باشم، طبق ضوابط و رویه‌های جاری، آن را ارجاع داده و در فهرست منابع و مآخذ ذکر نموده‌ام. علاوه بر آن تأکید می‌نمایم که این پایان‌نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرکی هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر ارائه نشده و چنانچه در هر زمان خلاف آن ثابت شود، بدین وسیله متعهد می‌شوم در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام توسط دانشگاه بدون کوچک‌ترین اعتراض آن را بپذیرم.

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ: 1392/9/2

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای سید سعید حسینی از پایان‌نامه‌ی خود دفاع نموده و
با نمره‌ی 18.5 به حروف هجده و نیم و با درجه‌ی عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضای استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشکده‌ی هنر و معماری

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه‌ی دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: 101	کد شناسایی پایان نامه: 10160115912015
عنوان پایان نامه: بررسی انواع استحاله‌ی آیکونوگرافیک در نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری		
نام و نام خانوادگی دانشجو: سیدسعید حسینی	تاریخ شروع پایان نامه: 92/1/1	تاریخ اتمام پایان نامه: 92/8/1
شماره‌ی دانشجویی: 900743073	رشته‌ی تحصیلی: پژوهش هنر	
استاد راهنما: دکتر آناهیتا مقبلی		
استاد مشاور: دکتر غلامعلی حاتم		
آدرس و شماره تلفن:		
چکیده‌ی پایان نامه:		
<p>نقاشی ایرانی بسیاری از هنرپژوهان را در سرتاسر دنیا به خود جذب کرده است. بسیاری از پژوهش‌های مربوط به آن صرفاً به ارائه‌ی اطلاعات تاریخی می‌پردازند و همین امر به یکنواخت شدن مطالعات پیرامون آن منجر شده است. اما در بررسی آثار هنری، مطالعاتی که روش‌های تحلیلی را به کار گرفته‌اند دستاوردهای ارزشمندی را در پی داشته‌اند؛ پشتوانه‌ی اصلی این پژوهش‌ها نیز روش‌هایی است که به خصوص در قرن بیستم بسیار مورد توجه بوده‌اند. یکی از این روش‌ها آیکونوگرافی است که توسط اروین پانفسکی، پژوهشگر آلمانی به تکامل رسید. این روش ساحت‌های مختلف تمدن را مورد مطالعه قرار می‌دهد تا بتواند تحلیلی جامع نسبت به اثر هنری مربوط به آن تمدن ارائه دهد. به کار بردن این روش در مطالعات مربوط به نقاشی ایرانی، که به طرز غیر قابل انکاری با ابعاد و ویژگی‌های تمدنی اش در ارتباط است، می‌تواند بسیار ارزشمند و نتیجه‌بخش واقع شود و به غنای پژوهش‌ها در این حوزه منجر شود. در این پژوهش نیز شاهنامه‌ی بایسنقری که به عنوان میراث معنوی ایرانیان در یونسکو به ثبت رسیده و به نوعی شناسنامه‌ی هنر ایران به حساب می‌آید برگزیده شده است تا با یکی از ابعاد مطالعات آیکونوگرافی یعنی استحاله، مورد بررسی قرار گیرد. این مفهوم به‌استمرار مضامین و نقشمایه‌ها از قدیم‌ترین ایام اشاره دارد. این پژوهش با قرار دادن تصاویری از ادوار مختلف، نشان می‌دهد که هنرمند خالق نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری، برای خلق مضامین مورد نظر خود به اقتباس عناصر فرمی و مفهومی بر اساس الگوهای گذشته و در حال حیات پرداخته و این عناصر در گذر زمان علاوه بر استمرار، دستخوش دگرگونی و تغییر نیز بوده‌اند و این جریان تا قرن حاضر نیز ادامه داشته است.</p> <p>واژه‌های کلیدی: آیکونوگرافی، استحاله، نگارگری ایرانی، شاهنامه‌ی بایسنقری</p>		

مناسب است

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه‌ی دانشگاه

تاریخ و امضا

مناسب نیست

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات طرح

- 1-1 بیان مسأله..... 2
- 2-1 هدف‌های تحقیق..... 3
- 3-1 اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن..... 3
- 4-1 سؤالات و فرضیه‌های تحقیق..... 4
- 1-4-1 سؤالات تحقیق..... 4
- 2-4-1 فرضیه‌های تحقیق..... 4
- 5-1 روش تحقیق..... 4
- 6-1 چارچوب نظری تحقیق..... 5
- 7-1 پیشینه‌ی پژوهش..... 5
- 8-1 روش گرد آوری اطلاعات..... 6
- 9-1 روش تجزیه و تحلیل داده‌ها..... 6

فصل دوم: مطالعات نظری

مقدمه

- 1-2 آیکونوگرافی..... 10
- 1-1-2 درآمدی بر آیکونوگرافی..... 10
- 2-1-2 معنا و مفهوم آیکونوگرافی..... 10
- 3-1-2 رهیافت‌های آیکونوگرافی..... 11
- 4-1-2 واربورگ، پانفسکی و آیکونوگرافی..... 12

- 15-1-2 مفاهیم نظری آیکونوگرافی..... 15
- 1-5-1-2 معنای ابتدایی یا طبیعی..... 15
- 2-5-1-2 معنای ثانوی یا قراردادی..... 16
- 3-5-1-2 معنای درونی و محتوایی..... 17
- 6-1-2 مراتب مطالعه‌ی تصویر در الگوی پانفسکی..... 17
- 1-6-1-2 توصیف پیش آیکونوگرافی..... 17
- 2-6-1-2 تحلیل آیکونوگرافی..... 18
- 3-6-1-2 تفسیر آیکونوگرافی (آیکونولوژی)..... 20
- 7-1-2 استحاله..... 22
- 8-1-2 آیکونوگرافی و انتقادات پیرامون آن..... 23
- 2-2 فرهنگ و هنر عصر تیموری..... 28
- 1-2-2 جایگاه هنر در دربار تیموری..... 28
- 2-2-2 بایسنقر و مدیریت هنر..... 31
- 3-2-2 ویژگی نگاره‌های دوره‌ی بایسنقر..... 32
- 4-2-2 شاهنامه‌ی بایسنقری..... 34

فصل سوم: روش شناسی تحقیق

مقدمه

- 1-3 مضامین بزرگ..... 39
- 2-3 معرفی مفهوم استحاله و ارائه‌ی نمونه..... 42
- 3-3 معرفی نگاره‌های منتخب شاهنامه‌ی بایسنقری..... 50
- 1-3-3 مجالس شکار..... 50
- 2-3-3 جمشید صنعت را به آدمیان می‌آموزد..... 53
- 3-3-3 به بند کشیدن ضحاک در دماوند..... 55

- 58.....4-3-3 دیدار زال و رودابه.....
- 61.....5-3-3 دیو خنیاگر کیکاوس را برای حمله به مازندران وسوسه می کند.....
- 63.....6-3-3 خان هفتم رستم: رستم دیو سپید را می کشد.....
- 66.....7-3-3 قتل سیاوش به دست افراسیاب
- 70.....8-3-3 رستم خاقان چین را با کمند از فیل به زیر می کشد.....
- 72.....9-3-3 برزو در نبرد به رستم زخم می زند.....
- 74.....10-3-3 پیران به کوه می گریزد.....
- 11-3-3 خان اول اسفندیار: نبرد با گرگ ها- اسفندیار ارجاسب را برای نجات
خواهرانش می کشد- دیدار رستم و اسفندیار و پاسخ رستم به او.....76
- 84.....12-3-3 سوگواری فرامرز بر رستم و زواره.....
- 86.....13-3-3 گلنار اردشیر را می بیند و به او دل می بازد.....

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق

مقدمه

- 90.....1-4 مجالس شکار.....
- 93.....2-4 جمشید صنعت را به آدمیان می آموزد.....
- 96.....3-4 به بند کشیدن ضحاک در دماوند.....
- 99.....4-4 دیدار زال و رودابه.....
- 102.....5-4 دیو خنیاگر کیکاوس را برای حمله به مازندران وسوسه می کند.....
- 104.....6-4 خان هفتم رستم: رستم دیو سپید را می کشد.....
- 108.....7-4 قتل سیاوش به دست افراسیاب.....
- 110.....8-4 رستم خاقان چین را با کمند از فیل به زیر می کشد.....
- 114.....9-4 برزو در نبرد به رستم زخم می زند.....
- 116.....10-4 پیران به کوه می گریزد.....

118..... 11-4 خان اول اسفندیار: نبرد با گرگ ها

121..... 12-4 اسفندیار ارجاسب را برای نجات خواهرانش می کشد

123..... 13-4 دیدار رستم و اسفندیار و پاسخ رستم به او

125..... 14-4 سوگواری فرامرز بر رستم و زواره

131..... 15-4 گلنار اردشیر را می بیند و به او دل می یازد

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

138..... 1-5 نتیجه گیری

140..... 2-5 پیشنهادات

141..... فهرست منابع و مآخذ

144..... چکیده انگلیسی

فصل اول: کلیات طرح

1-1 بیان مسأله

عرصه‌ی وسیع هنرهای تجسمی چه مربوط به آثار هنری ایرانی و چه آثار هنری مربوط به ورای مرزهای جغرافیایی هنر ایرانی انتخاب موضوع را امری دشوار می‌نماید. با در نظر گرفتن لزوم توجه به آثار ایرانی به منظور پاسداشت هویت فرهنگی و ملی این حوزه‌ی تمدنی، به خصوص در سطوح مختلف دانشگاهی، بدیهی است عطف توجهات به سوی انتخاب موضوعاتی از این دست از اهمیت بالاتری برخوردار باشد. با این مقدمات، در انتخاب موضوع، اثر گرانسنگ شاهنامه‌ی بایسنقری که بنا به نظر غالب کارشناسان امر یکی از بهترین نمونه‌های موجود شاهنامه نگاری به حساب می‌آید جهت بررسی و پژوهش انتخاب شده‌است. از سویی دیگر با توجه به اهمیت روزافزونی که روش‌های جدید نقد و تفسیر آثار هنری داشته‌است، و این مسأله که در بررسی نگارگری ایرانی پژوهش‌ها اکثراً بر محور مطالعات تاریخی صرف متمرکز شده، تلاش شده تا در این پژوهش رویکردی برگزیده شود که تفسیر در آن نقش محوری را ایفا کند و کاستی‌های روش‌های کهنه که وظیفه‌ی ارجاع تاریخی را صرفاً ثبت و ضبط حقایق عینی می‌دانسته‌اند جبران سازد. پژوهش حاضر نگاره‌های منتخب شاهنامه‌ی بایسنقری را بررسی می‌کند تا استمرار و دگرگونی عناصر فرمی، مفهومی و مضمونی که در کهن‌ترین آثار، تا زمان خلق اثر به طور خودآگاه یا ناخودآگاه جریان داشته پیگیری کند. با این حال تشریح استمرار این عناصر بدون تعریف مفاهیم خاص به کار برده شده در

رویگرد آیکونوگرافی¹ چون استحال²، کاری است بس دشوار. این پژوهش در نظر دارد با مطالعه‌ای تحلیلی، معانی مکنون این اثر ارزشمند را بگشاید.

2-1 هدف های تحقیق

در این تحقیق سعی شده تا با بررسی انواع استحال بر اساس رویگرد آیکونوگرافی به زوایای ناشناخته‌ی نگاره‌های شاهنامه‌ی بایسنقری پرداخته شود.

3-1 اهمیت موضوع تحقیق و دلایل انتخاب آن

شاهنامه‌ی بایسنقری، هنر و سلیقه‌ی زیبایی شناسی ایرانی را نه فقط در دوران خلق اثر، بلکه در تمامی ادوار به نمایش می‌گذارد. به علاوه شیوه‌ی نگارگری و دیگر آرایه‌های هنری و فنون به‌غایت ظریفی که در کتابت آن به‌کاررفته‌است با توجه به شیوه‌های در حال تحول و سنت‌های هنری شکوفا شده و تأثیرگذار بر دوره‌های بعدی فوق‌العاده چشمگیر است. در نتیجه، تحلیل و بررسی چنین مجموعه‌ی ارزشمندی با رویگرد منتخب امری ضروری می‌نماید تا باب پژوهش‌های مختلف و مرتبط دیگری را با رویکردهای مختلف باز کند و جنبه‌های هنری و زیبایی شناسانه‌ی ناپیدایی از این گنجینه‌ی ملی را که به عنوان میراث معنوی ایرانیان در یونسکو نیز ثبت شده‌است، آشکار کند.

4-1 سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

1-4-1 سؤالات تحقیق

1-1-4-1 رد پای انواع استحال را تا کدام ادوار تاریخی گذشته می‌توان پی گیری نمود؟

2-1-4-1 آیا اثر موردنظر، علاوه بر تأثیرپذیری از آثار گذشته، بر آثار پس از خود نیز تأثیر داشته‌است؟

3-1-4-1 کدام یک از انواع استحال را بیشتر می‌توان در این مجموعه یافت؟

1. Iconography

2. Transformation

1-4-2 فرضیه‌های تحقیق

1-2-4-1 می‌توان رد پای سنت‌ها و قواعد تصویری گذشته را در شاهنامه‌ی بایسنقری یافت.

1-2-4-2 با بهره‌گیری از مفاهیم خاص آیکونوگرافیک مثل استحاله، می‌توان به تشریح استمرار عناصر فرمی، مفهومی و مضمونی در اثر مزبور پرداخت.

1-2-4-3 حداقل انواع استحاله را در نگاره‌های منتخب می‌توان مشاهده کرد.

1-5 روش تحقیق

تحقیق پیش رو در چارچوب روش‌های کیفی و با مطالعه‌ی منابع کتابخانه‌ای صورت خواهد گرفت.

1-6 چهارچوب نظری تحقیق

یکی از رویکردهای تفسیر آثار هنری که زوایای مختلفی را در توضیح اثر هنری مورد مطالعه قرار می‌دهد آیکونوگرافی است که توسط ابی واربورگ¹ و اروین پانفسکی²، پژوهشگران هنر آلمانی به اوج خود رسید؛ استحاله به عنوان یکی از مفاهیم مهم و اساسی در رویکرد آیکونوگرافی در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است. به عبارتی بررسی تاریخ نقشمایه‌ها و مضامین نشان دهنده‌ی این است که همیشه جریان مستمری از تسلسل میان آثار گذشته و جدیدتر وجود دارد، ضمن این که این عناصر همواره مستعد دگرگونی و تغییر حالت می‌باشند.

¹. Erwin Panofsky

². Aby Warburg

7-1 پیشینه‌ی پژوهش

مائیس نظری¹ پژوهشگر روسی آثار نگارگری را در همان بافت یا زمینه‌ای که به وجود آمده‌اند تحلیل کرده‌است و افرادی چون ثروت عکاشه²، مترجم و پژوهشگر مصری نیز به بررسی نگارگری ایرانی پرداخته‌اند. از محققین دیگر می‌توان شیلا کن بای³ را نام برد، وی با مروری اجمالی به بررسی تحولات نگارگری ایرانی و جریانات مؤثر بر آن در طول بیش از شش قرن از تاریخ پرتلاطم ایران پرداخته‌است. ارزش کار پژوهشگرانی چون اولگ گرابر⁴، دیوید راکسبرگ⁵ و پریسیلا سوچک⁶ نیز در این است که به روش‌های تحلیلی توجه داشته‌اند.

علاوه بر این به رغم این که آیکونوگرافی به عنوان مبحثی اثرگذار و قابل توجه در کتاب‌های روش‌شناسی و نظریه‌های تاریخ هنر جایگاه مهمی به خود اختصاص داده‌است، از دید پژوهشگران ایرانی چندان مورد توجه نبوده‌است؛ اخیراً ناهید عبدی در کتاب درآمدی بر آیکونولوژی به این رویکرد پرداخته‌است.

پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌های مختلفی به بررسی جنبه‌های گوناگون نگارگری ایرانی پرداخته‌اند، ولی غالب پژوهش‌ها فاقد رویکرد می‌باشند و به گردآوری اطلاعات تاریخی پرداخته‌اند، در این پژوهش سعی شده تا روش تحلیلی آیکونوگرافی به کار برده شود.

8-1 روش گردآوری اطلاعات:

اطلاعات به صورت جستجو در کتابخانه‌ها و منابع گردآوری و طبقه بندی شده‌است.

¹. Mayis Nazarly

². Tharwat Okasha

³. Sheila R. Canby

⁴. Oleg Grabar

⁵. David J. Roxburgh

⁶. Priscilla Soucek

9-1 روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس رویکرد آیکونوگرافی و طی سطوح توصیف و تحلیل خواهد بود.

10-1 جامعه و حجم نمونه

از مجموع 22 نگاره‌ی شاهنامه‌ی بایسنقری، 15 نگاره بر اساس کارکردهایی که می‌توانند در سطوح مختلف تحقیق داشته باشند انتخاب و مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

11-1 واژه‌های کلیدی

آیکونوگرافی، استحاله، نگارگری ایرانی، شاهنامه‌ی بایسنقری

فصل دوم: مطالعات نظری

مقدمه

مطالعه بر روی آثار هنری ایرانی علی‌الخصوص نقاشی ایرانی دشواری‌های زیادی دارد و متأسفانه برخی اوقات به دلیل یکنواختی مطالعات، بسیاری از دانشجویان از گرایش به آن روی‌گردان شده‌اند و مطالعات مشابه و کاربرد اصطلاحات کلیشه‌ای و تکراری نیز از علاقه به آن کاسته‌است. پژوهش‌هایی هم که در ارتباط با آن صورت می‌گیرد در بسیاری از اوقات از روی بی‌علاقگی و برای رفع تکلیف انجام می‌شود و از عمق کمی برخوردار است. بدین ترتیب مطالعه‌ی نقاشی ایرانی نیازمند یک حرکت جدید است.

با توجه به اهمیت روش‌های تحلیلی نقد هنر، می‌توان از این روش‌ها استفاده کرد و با واردکردن مقوله‌های جدید که ریشه در این روش‌ها دارند، به پویایی مطالعات مربوط به هنر ایرانی به‌خصوص نقاشی ایرانی کمک کرد و قالب‌های کلیشه‌ای موجود را کمرنگ نمود. همان‌طور که مشاهده می‌شود توجه به رویکردهایی که تا کنون مورد استفاده قرار نگرفته‌است یک ضرورت حیاتی برای هنر ایران است.

یکی از روش‌های مطالعات هنری، آیکونوگرافی است که در نیمه‌های قرن بیستم به مرحله‌ی تکامل رسید و پایگان استواری در این عرصه را از آن خود کرد و بخش مهمی از کتاب‌های مربوط به نظریات و روش‌شناسی هنر را نیز به خود اختصاص داد. با این حال این روش با توجه به قدمت آن و این که در هنر مسیحی و هنر بودایی به خوبی به کار گرفته شده‌است، چندان در ایران مورد توجه قرار نگرفته‌است. همان‌طور که ملاحظه خواهد شد این روش دارای سطوح مختلف است و درهم‌تنیدگی و ارتباط آن با سایر زمینه‌های تمدنی از جمله ادبیات، فلسفه، دین، تاریخ و ... از آن روشی پویا و چند بعدی ساخته‌است که این امر می‌تواند به بهبود مطالعات آثار هنری ایرانی کمک کند.